

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340+371.4

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Андрусин Р.М.,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті висвітлено поняття та сутність правового виховання. Акцентується увага на тому, що впровадження правових норм в реальну практику суспільних відносин досягається розвитком правової свідомості, свідомості громадян, авторитетом громадської думки і примусовою силою закону за допомогою державних правоохоронних органів.

Ключові слова: правосвідомість, закон, виховання, право, поведінка, свідомість, громадяни, громадська думка, міліція.

Андрусин Р.М. / ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ / Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье освещены понятие и сущность правового воспитания. Акцентируется внимание на том, что внедрение правовых норм в реальную практику общественных отношений достигается развитием правового сознания, сознания граждан, авторитетом общественного мнения и принудительной силой закона с помощью государственных правоохранительных органов.

Ключевые слова: правосознание, закон, воспитание, право, поведение, сознание, граждане, общественное мнение, милиция.

Andrusyshen R.M. / THE CONCEPT AND THE NATURE OF LEGAL EDUCATION / Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

The article deals with the concept and nature of legal education, the implementation of legal norms in the actual practice of public relations is achieved by the development of legal consciousness, consciousness of citizens, the authority of public opinion and coercive power of the law by government law enforcement agencies. Formation of legal consciousness and pravosludnyanoyi behavior of the younger generation – an organic part of civic education. This is the formation of a democratic state. Legal education is a kind of educational activities aimed at creating a certain sphere of consciousness – legal consciousness. So, naturally, the theory and practice of legal education makes extensive use of the achievements of pedagogy and based on its findings. However, we can not agree with the assertion that the theory of legal education is reduced to pedagogy. Only a theoretically study the notion of legal education will properly reflect the educational process for its implementation in practice.

Key words: justice, law, education, law, behavior, consciousness, citizens, public opinion stadium.

Формування правової свідомості та правослудної поведінки підрастаючого покоління – органічна складова частина громадянського виховання. Йдеться про формування демократичної правової держави. Правове виховання є різновидом педагогічної діяльності, що спрямована на формування визначеної сфери свідомості – правової свідомості. Тому, природно, теорія і практика правового виховання широко використовує здобутки педагогіки і спирається на її висновки. Разом з тим не можна погодитися з твердженням про те, що теорія правового виховання зводиться до педагогіки. Лише глибоке теоретичне дослідження поняття правового виховання дозволить правильно осмислити виховний процес стосовно його реалізації в житті.

Право виконує в житті суспільства ряд найважливіших соціальних функцій. Основним джерелом права є Конституція, яка розкриває суть конституційного (державного) права. На основі Конституції розробляється і діє законодавство в різних галузях суспільного життя: трудове, цивільне, про власність, про підприємництво, про кооперацію, про охорону навколишнього середовища, адміністративне, сімейне, кримінальне. У цьому виявляється регулююча функція права. Виховна функція права виходить із того, що ідеалом поведінки людини у правовому демократичному суспільстві є активне і свідоме виконання нею норм моральності і права. На цьому ґрунтується взаємодія педагогічної та юридичної наук: педагогіка рухається від виховання моральних норм до правових, юриспруденція – від правових до моральних. Обидві науки вирішують єдину задачу формування у людини морально-правової куль-

тури. Захисна, охоронна функція права оберігає закон, права громадян від порушень і злочинів. Вона реалізується спеціальними правоохоронними органами: судом, прокуратурою, адвокатурою, арбітражем, нотаріатом. Центральною для педагогіки є виховна функція права, через яку вона взаємодіє із регулюючою і захисною.

Юридичною наукою досліджуються особливості правових явищ самого права, правозастосовчої і правоохоронної діяльності, що формують правосвідомість як відносно самостійну форму суспільної свідомості. Для оформлення правового виховання в самостійну галузь знань, звичайно, недостатньо використання конгломерату даних педагогічних і юридичних наук. Напрямок розвитку цієї теорії вбачається у творчому переломленні досягнень педагогічної науки, розроблених нею принципів і методів для найбільш ефективного освоєння юридичних знань, формування правових переконань і впровадження правової культури, тобто в створенні правової педагогіки як науки про методологію, принципи, прийоми і методи формування правосвідомості індивідів і їхніх груп [1, с. 14-15].

Відповідно до ст. 57 Конституції України кожному гарантується право знати свої права і обов'язки [2], тобто закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. У Законі України «Про інформацію» (ст. 9) передбачено, що «всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав,

свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій» [3]. Отже, варто розкрити поняття «правове виховання» з метою правильного осмислення виховного процесу.

Сутність правового виховання у вузькому розумінні полягає у процесі систематичного цілеспрямованого впливу на розвиток особистості з метою підготовки її до виробничої, суспільної та культурної діяльності; у широкому – виховання передбачає не тільки цілеспрямований вплив, але і вплив на індивіда всієї сукупності факторів та умов існування (об'єктивних і суб'єктивних).

«Сутність правового виховання, – зазначає В.Д. Бабкін, – полягає не тільки в засвоєнні громадянами правових знань, але й в тому, щоб сформулювати в них ціннісні орієнтації на правомірну поведінку» [4, с. 4-5].

«Сутність правового виховання проявляється в його функціях, де синтезуються основні напрями правовиховного процесу та завдання», – вважає С.М. Лєгуша [5, с. 13].

На думку О.Ф. Скакун, сутністю правового виховання є формування правової настанови на узгодження прагнень і сподівань особи з інтересами і сподіваннями суспільства, тобто процес вироблення непохитних правових ідей і принципів у правосвідомості осіб, яких виховують, формування правової культури [6, с. 480].

Не дивлячись на те, що правове виховання як явище правової дійсності досліджується і розглядається в межах різних суспільних наук та, відповідно, з різних аспектів, – його сутність залишається незмінною. Сутність правового виховання, на нашу думку, як його внутрішній зміст розкривається через функції та принципи і концентрується в правовій свідомості та правовій культурі людини, яка ґрунтується на елементах права, об'єднаних якістю, що відповідає ідеології справедливості і спонукає до активної правомірної поведінки.

Скакун О.Ф. зазначає, що функціями правового виховання є: по-перше, передача особам, яких виховують (індивідам, громадським групам), певної суми правових знань, навичок, умінь; по-друге, формування правових ідей, почуттів, переконань у їх правосвідомості, вироблення правової настанови на правомірну поведінку [6, с. 481].

Лєгуша С.М. виділяє такі функції правового виховання, як:

- пізнавальна;
- регулятивна;
- охоронна;
- комунікативна;
- профілактична [5, с. 13].

Балін Л.Є. виділяє такі функції правового виховання:

– інформаційна – виражається в тому, що в процесі правового виховання у свідомість вноситься інформація, необхідна особистості для вибору правомірного варіанта поведінки;

– орієнтовна – формування якісно стійких орієнтирів соціальної поведінки;

– результативна, або інтегративна, функція розвитку правової активності;

– профілактична – відображає спрямованість правового виховання на попередження правопорушень у суспільстві. Найбільше дана функція виражена в роботі правоохоронних органів [7, с. 10-11].

Вищевикладені підходи до класифікації функцій правового виховання дають підстави стверджувати, що:

– науковці пропонують різні підходи до вирішення цієї проблеми;

– в деяких випадках назва функцій правового виховання не відповідає специфіці даного напрямку виховання, а лише визначає його окремі властивості;

– інколи функції правового виховання мають «взаємодублююче» значення.

В реальному правовиховному процесі усі перераховані функції, на нашу думку, взаємопов'язані. Проте їх виді-

лення та аналіз мають суттєве значення для теорії правового виховання, оскільки:

а) дають достатню основу для виділення останнього як самостійного напрямку виховання;

б) дозволяють повніше виявити, врахувати та реалізувати об'єктивні можливості правового виховання з урахуванням оптимального розподілу та координації зусиль різних видів державних органів та громадських організацій;

в) сприяють підвищенню його ефективності та комплексному вирішенню виховних завдань стосовно різних груп населення.

Функції правового виховання – це прояв його сутності і змісту. Вони мають складну, системну природу, характеризуються безперервністю, послідовністю, систематичністю, що пояснюється необхідністю постійного правового виховання. Функції правового виховання – це обумовлені його сутністю і соціальним призначенням основні напрями впливу права на поведінку людей, суспільні відносини.

Отже, на нашу думку, функціями правового виховання є:

– пізнавальна (ознайомлення громадян зі змінами у законодавстві);

– комунікативна (забезпечує спілкування громадян у правовій сфері, наступність правового досвіду та удосконалення суспільства, формування і підвищення правової культури індивідів);

– прогностична (направленість правовиховної діяльності на майбутнє);

– інформаційна (інформування громадян, тобто доведення до їх відома окремих положень нормативно-правових актів);

– орієнтаційна (орієнтування громадян на позитивні правові настанови, які пропонують оцінку права та готовність діяти відповідно до його норм);

– профілактична (попередження та запобігання вчиненню правопорушень, перевиховання осіб, які скоїли правопорушення, в дусі поваги до права).

Термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», яке означає основні найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості. Звідси, принципи правового виховання – це керівні положення, в яких виражені основні вимоги до змісту, методів, організації виховного процесу та які відображають загальні закономірності процесу правового виховання і визначають його сутність.

Ганзенко О.О. виділяє такі принципи правового виховання як:

1) принцип гуманізму. Для реалізації цього принципу варто взяти на озброєння гасло «Найвищою цінністю є права і свободи людини»;

2) світоглядні засади загальнолюдських цінностей та ідею побудови громадянського суспільства, в якому всі громадяни об'єднані єдиною національною ідеєю – побудувати вільну, високорозвинену економічно країну з невторними традиціями, культурою та авторитетом у світі;

3) положення-принципи Конституції України;

4) плюралізм ідеологій політичних партій та суспільних організацій;

5) принципи філософсько-релігійної суспільної свідомості, позитивний досвід християнської релігії у вихованні поваги до іншої людини;

6) взаємозв'язок та узгодженість правового виховання із сучасними державотворчими процесами в Україні [8, с. 8].

Проте, на нашу думку, для класифікації та характеристики принципів правового виховання слід взяти за основу класифікацію принципів права. Їх значення в правовій системі визначається тим, що вони використовуються для правового виховання. Такі принципи права дозволяють орієнтуватися в правовій системі.

Так, спираючись на найпоширенішу класифікацію принципів права, доцільно розподілити принципи правового виховання на загальносоціальні та спеціальні.

До загальносоціальних принципів слід віднести:

- принцип гуманізму (зумовлює необхідність орієнтування при здійсненні правового виховання на природні права і свободи людини, зокрема права людини на життя, здоров'я, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, свободу думки і слова тощо);

- принцип демократизму (забезпечує участь у діяльності з правового виховання громадськості, робить можливим наявність контролю за його суб'єктами);

- принцип гласності (відкритість діяльності з правового виховання населення, покладення на компетентних суб'єктів обов'язку систематичного інформування населення з правових питань);

- принцип законності (здійснення правовиховної діяльності в межах законів та у відповідності до них);

- рівності всіх перед законом (можливість звернення людини незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими знаками до суб'єктів правового виховання з метою підвищення своєї правової свідомості та правової культури);

- принцип науковості (концептуальне обґрунтування діяльності в сфері правового виховання, використання новітніх досягнень науки і техніки, організаційно-технічних засобів та інформаційних технологій);

- принцип справедливості (зобов'язує суб'єктів правовиховної діяльності при виконанні завдань, що стоять перед ними, бути максимально об'єктивними, неупередженими, приймати рішення, що узгоджуються з нормами моралі, загальнолюдськими цінностями).

До спеціальних принципів слід віднести:

- принцип системності (передбачає наявність системи, порядку, зумовленого правильним, плановим розташуванням і взаємним зв'язком елементів правового виховання);

- принцип послідовності (передбачає певну черговість подій, явищ, етапів правовиховної роботи, відповідність завданням правового виховання, логічну обґрунтованість правового виховання);

- принцип цілеспрямованості (передбачає визначення мети правового виховання);

- принцип безперервності (полягає в етапності правового виховання, на кожному з яких ускладнюються й урізноманітнюються зміст і напрями правовиховної діяльності. Цей принцип діє протягом свідомого життя людини);

- принцип взаємодії між суб'єктами правового виховання (дотримання цього принципу є однією з умов підвищення ефективності діяльності суб'єктів правовиховної діяльності);

- принцип професіоналізму та компетентності (належним чином здійснювати правовиховну діяльність може лише компетентна особа та професіонал. Компетентність передбачає володіння, перш за все, правовими теоретичними та практичними знаннями, вміннями та навичками, наявність відповідного досвіду, що дозволяє якісно та кваліфіковано здійснювати правове виховання).

Зауважимо, що більшість з названих принципів зазначено в законах, які визначають правовий статус суб'єктів правового виховання.

Слід зазначити, що проблема правового виховання є комплексною, адже виходить за рамки правової науки і для її плідної розробки необхідні зусилля не тільки юристів, а й педагогів, психологів, соціологів та інших науковців. Специфіка правового виховання визначається потребою відпрацювання позитивних соціально-правових явищ, які забезпечують правовірну поведінку в сфері, що охоплюється правовим регулюванням.

Скакун О.Ф. запропонувала таку дефініцію: «Правове виховання – це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки» [6, с. 483]. Визначення правового виховання дає і провідний вчений-теоретик В.О. Котюк, на його думку, це «цілеспрямована, послідовна, систематична діяльність держави і її органів, а також громадських об'єднань і організацій із формування певної системи правових знань, вмінь і навичок, правового мислення, правових почуттів – почуття права, законності, почуття поваги до права і закону, почуття поваги до тих соціальних цінностей, які регулюються і охороняються законом» [9, с. 97].

На думку В.В. Альхименко і А.Б. Козловського, правове виховання – це «система заходів впливу, спрямованих на вироблення високого рівня правосвідомості і правової культури. Правове виховання – складова частина ідеологічної, політико-правової роботи, ефективний засіб формування особистості, яка відповідає високим критеріям життя та яка здатна активно брати участь у вирішенні складних завдань на сучасному етапі розвитку суспільства» [10, с. 6].

На думку Н.П. Волкової, правове виховання – це виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей [5, с. 117]. «Правове виховання – це діяльність, спрямована на підвищення рівня правосвідомості і правової культури за допомогою правових засобів впливу», – вважає О.П. Масюкевич [11, с. 266].

Штангрет М.Й. переконаний, що правове виховання – це процес, який у різні періоди історії має свою специфіку, оскільки пов'язаний з культурою суспільства як матеріальною, так і духовною. Воно зорієнтоване, насамперед, на оволодіння особистістю необхідним рівнем правових знань, навичок і вмінь, усвідомленням правової системи держави, на формування стійких правових ідеалів, переконань, цінностей. Правове виховання є одним із шляхів активної соціалізації особи, причому такої, що вимагає на даний час суспільство [12, с. 10]. До філософських словників це поняття до цього часу не включене.

Тому, аналізуючи характеристику правового виховання різними вченими, проблема якого є дискусійною, можемо зробити наступні висновки: по-перше, поняття правового виховання, внаслідок його складності та застосування різних підходів до його осмислення, не може бути визначене однозначно і залежить від того, в яку систему понять його вписувати (функції держави, соціальної профілактики правопорушень тощо); по-друге, можна дати узагальнене визначення правового виховання, ґрунтуючись на ознаках, які йому притаманні.

Аналіз літератури свідчить про те, що ознакам правового виховання не приділялося належної уваги. Тільки незначна кількість вчених визначає ознаки, а саме О.П. Масюкевич виділяє наступні ознаки правового виховання:

- 1) має визначені цілі і є цілеспрямованою діяльністю;
- 2) припускає наявність певних засобів правового впливу, має визначені форми вираження;
- 3) спрямоване на поширення правових ідеалів, принципів, ідей, що містять у своїй основі моральні цінності;
- 4) залучає населення до рішення проблем державно-правового життя;
- 5) формує у суб'єктів визначені погляди, переконання щодо правових явищ, що відбуваються, громадського життя;
- 6) забезпечує реалізацію правових розпоряджень, правомірну поведінку, а також законність і правопорядок;
- 7) передбачає обмін правовим досвідом [11, с. 267].

Найбільш повно риси правового виховання визначені О.Ф. Скакун:

- 1) будується на засадах системи норм права;

2) припускає впровадження в правосвідомість осіб, що виховують, складових елементів упорядкованих суспільних відносин – дозволів, зобов'язань, заборон. Поєднуючись у процесі функціонування права із заходами державного забезпечення, дозволи, зобов'язання, заборони перетворюються на первинні засоби правового регулювання, які створюють умови для здійснення правомірної поведінки;

3) спирається на можливість застосування примусової сили держави через покладання юридичної відповідальності на правопорушників;

4) охоплює суб'єктів права, які не тільки додержуються правових норм, а й є схильними до правопорушень або порушили ці норми;

5) здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних способів і засобів;

6) здійснюється вихователями, які, як правило, мають юридичну освіту або спеціальну юридичну підготовку [6, с. 480].

На думку О.О. Орлової, ознаками правового виховання, слід вважати:

1) послідовність, що передбачає певну черговість дій, явищ, етапів правовиховної роботи, відповідність завданням правового виховання, логічну обґрунтованість правового виховання;

2) систематичність – передбачає наявність системи, порядку, зумовленого правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком елементів правового виховання, що забезпечує формування в кожного суб'єкта світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості;

3) цілеспрямованість – передбачає визначення мети. Маючи мету, можна побачити недоліки у правовому вихованні, скоригувати правовиховний процес;

4) реалізація через діяльність суб'єктів права. Правове виховання – це діяльність, а оскільки її здійснюють не ізольовані індивіди, а суспільство в цілому, вона є сферою суспільної діяльності;

5) спрямоване на формування і підвищення правової свідомості та правової культури;

6) здійснюється за допомогою правовиховних форм і методів;

7) базується на нормах та принципах права [13].

З урахуванням окреслених дефініцій та ознак можна, на нашу думку, дати найбільш загальне визначення поняттю «правове виховання» як здійснюваної на основі норм та принципів права за допомогою спеціальних форм, засобів, способів та методів, послідовної, систематичної та цілеспрямованої діяльності суб'єктів права, що має на меті підвищення рівня правової свідомості та правової культури окремих індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому і зорієнтованої на їхню соціально-активну поведінку.

Таким чином, можна констатувати, що:

1) в сучасній юридичній науці та практиці не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття та сутності правового виховання;

2) сутність правового виховання проявляється у його функціях та принципах;

3) з'ясовані суттєві ознаки правового виховання дозволили сформулювати його визначення.

Це загальне визначення дозволяє з'ясувати ряд теоретичних аспектів правового виховання. По-перше, правове виховання виражає глибинні потреби права, характеризує специфіку та його особливості. По-друге, вказує на цілісну сукупність суджень про ознаки, функції та принципи правового виховання, що дає можливість розкрити його сутність. По-третє, таке розуміння може служити вихідним для комплексного аналізу практики правового виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркова Г. Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи / Г. Д. Маркова. – К. : Высшая школа, 1979. – 152 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – 48 с.
3. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Бабкин В. Д. Правовое воспитание студентов / В. Д. Бабкин. – К. : «Вища школа», 1983. – 53 с.
5. Легуша С. М. Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / С. М. Легуша. – К., 2002. – 15 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [підручник] / О. Ф. Скакун (пер. з рос.). – Х. : Консул, 2001. – 656 с.
7. Балин Л. Е. Правовое воспитание и его роль в профилактической деятельности ОВД : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теория и история государства и права ; история политических и правовых учений» / Л. Е. Балин. – М., 1980. – 21 с.
8. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / О. О. Ганзенко. – К., 2003. – 16 с.
9. Котюк В. О. Теорія права : [навч. посібник для юрид. фак. вузів] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
10. Альхименко В. В. Правовое воспитание молодого поколения / В. В. Альхименко, А. Б. Козловський. – М. : Московский рабочий, 1985. – 95 с.
11. Масюкевич О. П. Теория государства и права / О. П. Масюкевич. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – 320 с.
12. Штангрет М. Й. Філософські проблеми правового виховання молоді (на прикладі закладів освіти МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «філософія права» / М. Й. Штангрет – Львів, 2007. – 18 с.
13. Орлова О. О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства (теоретичні та прикладні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.О. Орлова. – К., 2008. – 16 с